

ДА ПРАБЛЕМЫ ДАСЛЕДАВАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МАТЭМАТЫЧНАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ

Д.В. Дзятко, БДПУ (Мінск)

Беларуская матэматычная тэрміналогія вызначаецца параўнальна высокай ступенню прыкладной распрацаванасці. На працягу XX ст. было надрукавана некалькі дзесяткаў спецыяльных выданняў, што зафіксавалі і кадыфікавалі значныя аб'ёмы пласты матэматычнай лексікі. Аднак суіснаванне розных тэрміналагічных і тэрмінаграфічных тэндэнцый ва ўмовах агульнай недаследаванасці шляхоў і спосабаў фарміравання тэрмінасістэмы матэматыкі, відавочна, не спрыяе захаванню нормаў нацыянальнай мовы. Вывучэнню і аналізу як асобных канкрэтных пытанняў, так і некаторых агульных праблем развіцця і функцыянавання беларускай матэматычнай тэрміналогіі прысвечаны публікацыі Л. Більдзюкевіча [3], В.П. Краснея [5], Л.І. Майсені і В. Юферава, У.І. Міроненкі [6; 12], П.А. Міхайлава і Т.А. Сухой [11; 13] і іншых даследчыкаў. Невялікая колькасць матэматычных найменняў разглядаецца таксама ў манаграфіях Л.А. Антанюк [1] і Т.А. Мальцавай [7].

Тэрміналогія, паводле В.С. Ахманавай, з'яўляецца збалансаванай семіялагічнай сістэмай, гэта значыць выражэннем сістэмы паняццяў, якія адлюстроўваюць пэўны навуковы светапогляд [2, с. 509]. Адсюль вынікае, што аб'ектыўным можа быць толькі тое апісанне навукова-тэхнічнай тэрміналогіі, якое прунтуецца не на даследаванні семантыкі і спецыфікі ўтварэння асобных тэрмінаў, а менавіта на *сістэмным* вывучэнні ўсёй сукупнасці тэрмінаадзінак, аб'яднаных *сістэмнымі* сувязямі ў адну *тэрмінасістэму*. Гэта выклікана тым, што тэрміны поўнаасцю раскрываюць сэнс толькі з улікам свайго сістэмнага становішча.

Важным для любой сістэмы з'яўляецца пытанне пра мінімальную (асноўную) структурную адзінку (элемент). Паняцце элемента характарызуецца семантычнай неакрэсленасцю, аднак традыцыйна ў лінгвістыцы элементам лічыцца адносна непадзельны кампанент моўнай сістэмы. Так, элементамі тэрмінасістэмы матэматыкі з'яўляюцца асобныя граматычныя адзінкі, так званыя «сімвалічныя адзінкі», якія валодаюць спецыфічным тэрміналагічным значэннем у межах пэўнай тэрмінасістэмы. Даследаванне адносін і сувязей паміж асобнымі элементамі, паводле В. Дарашэўскага, з'яўляецца адзінай магчымай формай навуковага даследавання і навуковай інтэрпрэтацыі рэчаіснасці. Справядлівым трэба прызнаць меркаванне Г.П. Мельнікава адносна таго, што «сістэма ў надсістэме з'яўляецца элементам надсістэмы, сістэма ў дачыненні да свайго элемента выступае як надсістэма» [10, с. 37]. Мы лічым, што тэрмінасістэма матэматыкі арганічна ўваходзіць у агульную сістэму тэрмінаў, якая, у сваю чаргу, з'яўляецца складовай часткай лексічнай сістэмы нацыянальнай мовы. Такім чынам, паколькі мова, па словах Г. Пёма, гэта строга кагерэнтная сістэма, што складаецца з мноства іншых сістэм, звязаных паміж сабой адносінамі сістэмнай залежнасці [4, с. 106], у аснове даследавання і апісання тэрміналогіі, на нашу думку, павінна быць апісанне тэрмінасістэмы як сукупнасці ўсіх тэрмінаадзінак і сувязей паміж імі.

Для многіх тэрмінасістэм (матэматычнай, фізічнай, літаратуразнаўчай і г. д.) іпера-іпанімічныя адносіны паміж тэрмінаадзінкамі не з'яўляюцца лінгвістычна актуальнымі, што абумоўлена актыўнай дыфузіяй паняццяў розных раздзелаў навукі, кірункаў, тэорый. Напрыклад, у матэматыцы паняцці *тэорыя параўнанняў*, *тэорыя падзельнасці*, *раўнанні дыяфантавы*, *выяўленні адытыўныя*, *набліжанне рацыянальнымі лікамі*, *функцыі тэарэтычна-лікавыя*, *падзел на складнікі*, *уяўленні адытыўныя*, *дробы ланцуговыя* ўваходзяць у *тэорыю лікаў элементарную*, якая, у

сваю чаргу, адносіцца да *тэорыі лікаў*. Адначасова *тэорыя лікаў элементарная* разам з *арыфметыкай, алгебрай элементарнай, геаметрыяй элементарнай, трыганаметрыяй элементарнай* з'яўляецца паняццем *матэматыкі элементарнай* [8, с. 649; 9, с. 358]. Складанне разам з *дзяленнем, множаннем і адыхадам* адносіцца да *дзеянняў арыфметычных*, куды, аднак, не ўваходзяць дзеянні з рознымі матэматычнымі аб'ектамі: *складанне мнагаскладаў, складанне вектараў, складанне матрыц* і інш. [9, с. 323]. Вызначальным для даследавання такіх тэрмінасістэм павінна стаць вывучэнне абстрактных сістэмных сувязей, з дапамогай якіх асобныя тэрміны аб'ядноўваюцца ў тэрмінасістэму і якія з'яўляюцца вынікам узаемадзеяння тэрмінаадзінак на структурным, семантычным і дэрывацыйным узроўнях моўнай сістэмы.

Любая сістэма з'яўляецца камбінацыяй рознакласавых адзінак, таму функцыянаванне сістэмы і матэрыяльная рэалізацыя яе элементаў другасныя ў дачыненні да структуры, якая з гэтых элементаў фарміруецца і ў многім вызначае асаблівасці існавання самой сістэмы. Сістэмна-структурны аналіз дазваляе максімальна поўна выявіць і апісаць моўныя структуры, якія перадаюць адносныя тэрмінаў у тэрмінасістэме.

Літаратура

1. Антанюк, Л.А. Беларуская навуковая тэрміналогія: фарміраванне, структура, упарадкаванне, канструяванне, функцыянаванне / Л.А. Антанюк. – Мінск: Нав. і тэхн., 1987. – 240 с.
2. Ахманова, О.С. Лингвистический энциклопедический словарь / О.С. Ахманова. – М.: БРЭ, 2002. – С. 509.
3. Більдзюкевіч, Л. Основы белорусского математического терминологии / Л. Більдзюкевіч // Школа и культ. Сов. Белоруссии. – 1921. – № 1-2. – С. 23-27.
4. Гийом, Г. Принципы теоретической лингвистики / Г. Гийом. – М.: Эдиториал УРСС, 2004. – 224 с.
5. Красней, В.П. Беларускія матэматычныя тэрміны пачатку XX ст. / В.П. Красней // Веснік БДУ. Сер. 4. – 1975. – № 1. – С. 25-30.
6. Майсеня, Л.І. Станаўленне беларускай матэматычнай тэрміналогіі ў XX ст. / Л.І. Майсеня // Беларуская Асветніцтва: вопыт тысячагоддзя: у 3 кн. / БДПУ. – Мінск, 2001. – Кн. 2. – С. 124-129.
7. Мальцева, Т.А. Французские заимствования в белорусском языке / Т.А. Мальцева. – Мінск: БГУ, 2004. – 329 с.
8. Математический энциклопедический словарь. – М., 1988. – 847 с.
9. Матэматычная энцыклапедыя. – Мінск: Тэхналогія, 2001. – 496 с.
10. Мельников, Г.П. Системная типология языков: принципы, методы, модели / Г.П. Мельников. – М.: Наука, 2003. – 395 с.
11. Мінакова, Л.М. Тэрміналогія аўтамабільнага транспарту: сістэмныя сувязі і адносныя (лагічны аспект даследавання) / Л.М. Мінакова // Весці ГДУ імя Ф. Скарыны. – 2000. – № 2 (26). Беларуская мова. – С. 50-53.
12. Пытанні нармалізацыі беларускай навуковай тэрміналогіі: матэрыялы Рэсп. навук. канф. / ГДУ. – Гомель, 1994.
13. Сухая, Т.А. Беларуская матэматычная тэрміналогія ўчора, сёння і заўтра / Т.А. Сухая, П.А. Міхайлаў // Адукацыя і выхаванне. – 1995. – № 9 (45). – С. 85-92.
14. Скороходько, Э.Ф. Семантические сети и некоторые количественные характеристики терминологической лексики / Э.Ф. Скороходько // Лингвистические проблемы научнотехнической терминологии. – М.: Наука, 1970. – С. 160-170.